

## Общественото овластяване: седем модела по Ерик Олин Райт

Атанас П. Атанасов\*

**Резюме:** По изследването на Ерик Олин Райт (2009) в статията са представени и анализирани накратко седем възможни институционални проекта по пътя на трансформацията на съвременното капиталистическо общество. Методологично са разграничени власт и собственост и са дефинирани техни конфигурации, свързани с тържавата, икономиката и гражданското общество. Във всеки един от тези седем модела – стейтистки социализъм, социално-демократично стейтистско регулиране, асоциативна демокрация, социален капитализъм, социална икономика, кооперативен пазарен социализъм и споделен социализъм, фокусът е върху възможността за придвижване в посока на увеличаването на обществената власт.

**Ключови думи:** общественото овластяване, типология на икономическите структури (конфигурации на власт и собственост, хибриди).

JEL: B51; P1.

През 2004 година известният социолог, представител на Аналитичния марксизъм (АМ), Ерик Олин Райт предста-

вя начална версия на своя възглед относно възможните институционални проекти по пътя на трансформирането на сегашното капиталистическо общество в доклад, озаглавен "Разглеждайки сериозно социалното в социализма" ("Taking the Social in Socialism Seriously")<sup>1</sup>, представен на годишните срещи на Американската социологическа асоциация и Дружеството за развитие на социо-икономикса (Society for the Advancement of Socio-economics). След това работата е представена на срещата на Групата по Аналитичен марксизъм (Analytical Marxism Group), събираща се годишно от около 1980 г. за взаимно обсъждане на разработваните от участниците в нея проблеми. Впрочем самият Райт е поканен да участва в групата през 1981 година и оттогава е една от нейните ключови фигури.

На първите две срещи докладът му е приет с интерес, но на срещата на аналитичните марксисти той не е харесан много, особено усилието му "да разграничи видовете икономически системи от гледната точка на властта, която "доминира" в рамките на организацията на икономиката"<sup>2</sup>. Верни на изразената от тях привързаност към строгост и яснота в анализа, аналитичните марксисти повдигат въпроса как-

\* Атанас Петров Атанасов е доктор, главен асистент в катедра "Икономикс" на УНСС, e-mail: aatanasov@unwe.bg

<sup>1</sup> Вж. Erik Olin Wright (2004) "Taking the Social in Socialism Seriously", <http://www.ssc.wisc.edu/~wright/Socialism.pdf> (30 pp.); същият доклад е предложен в сп. New Left Review със заглавие "Taking the 'Social' in Socialism Seriously" и е публикуван, по предложение на редакторите, със заглавие "Compass Points: towards a Socialist Alternative"; вж. особено Erik Olin Wright (July 2009) Envisioning Real Utopias, [http://www.ssc.wisc.edu/~wright/ERU\\_files/ERU-full-manuscript.pdf](http://www.ssc.wisc.edu/~wright/ERU_files/ERU-full-manuscript.pdf) (287 pages), Part II. Alternatives (pp. 58-190), в частност – Chapter 5: The Socialist Compass [Taking the "Social" in Socialism Seriously] (pp. 72-105). Настоящият преглед основно е привързан към последния източник. Професор Е. О. Райт е професор по социология в Университета на Уискънсин (Мадисън) и президент на Американската социологическа асоциация в периода от август 2011 до август 2012 г.

<sup>2</sup> Вж. Erik Olin Wright (July 2009) Envisioning Real Utopias, pp. ii-iii; p. iii: footnotes 4 and 5.

Во следва да се разбира под "господстващи" елементи в "една сложна структура от отношения". В крайна сметка, като отчита, че дискусията е повдигнала реалния въпрос за необходимостта от по-строга дефиниция, Райт решава, че това не компрометира основателността на неговия подход и продължава своето изследване. Той предприема пътувания по света, срещи, изнася лекции и установява, че във всичките дискусии "най-поразителен факт е ... широката разпространеност на повдигнатите въпроси, широката разпространеност на критиките и изказаните съображения, а така също и широката разпространеност и общият ентусиазъм" по отношение на целите и задачите на предприятието от него изследване.<sup>3</sup> "Навсякъде – отбелязва той, – хората изглежда одобряваха институционалния плурализъм на концепцията за социализъм, която аз предлагах, и моралната визия на социалната справедливост, която аз защитавах, но също така навсякъде хората бяха скептични относно възможността за обществена власт, произлизаща от гражданското общество, като база за преодоляването на капитализма, особено в условията на глобализация"<sup>4</sup>.

**Както сам Райт изтъква, в по-ранните си изследвания той е подчертавал "централността на експлоатацията за капитализма и, разбира се, това, че експлоатацията е оста на функционирането на капитализма", но въпреки това той не споделя позицията, съгласно която централни за трансформирането на капитализма и отиването откъд него са "класовата борба и класовата поли-**

**тика", а смята, че "логиката на класова борба с рязък разрыв не е много правдоподобна в днешния свят" и че "централна ос на преодоляването на капитализма е демокрацията"**<sup>5</sup>.

Въпреки първоначално проявеното порезервирано отношение към предлаганата от Райт концепция, членовете на групата по Аналитичен марксизъм – в т.ч. Дж. А. Коен, Филип ван Паријс, Самюъл Боулс, Джошуа Коен, Хилел Щайнер, Робърт Бренър (единственият от тази група, неотказал се от трудовата теория на стойността), Дж. Рьомър и Роберт ван дер Веен, накрая подкрепят продължаването на усилията от Райт по изпълнението на набелязаните изследователски задачи.<sup>6</sup> В рамките на този проект, наречен "Проект "Реални утопии"" (Real Utopias Project) – чиято ценност за развитието в рамките на Аналитичния марксизъм се изтъква в едно от представянията на това направление от Филип ван Паријс, – се включват и други представители на Аналитичния марксизъм и биват издадени шест книги: под ред. на Джошуа Коен и Джоел Роджърс (1995), от Джон Рьомър (1996), от Самюъл Боулс и Хърбърт Гинтис (1999), от Архон Фунг и Ерик Олин Райт (2003), от Брус Акерман, Анне Алстот и Филип ван Паријс (2007) и от Джанет Горник и Марша Майърс (2009).<sup>7</sup>

Очевидно е, че позиционирането на възгледите, отклоняващи се от онова, което се отстоява от ортодоксалния марксизъм, изисква, както смята в частност и Райт, имайки предвид хората, симпатизиращи на марксистката традиция, "изследването на въпроса за революцион-

<sup>3</sup> Вж. Erik Olin Wright (July 2009) *Envisioning Real Utopias*, p. v.

<sup>4</sup> Там там.

<sup>5</sup> Вж. Erik Olin Wright (July 2009) *Envisioning Real Utopias*, p. vi.

<sup>6</sup> Вж. там там.

<sup>7</sup> Тези шест книги са: *Associations and Democracy*, by Joshua Cohen and Joel Rogers (London: Verso, 1995); *Equal Shares: Making Market Socialism Work*, by John Roemer (London: Verso, 1996); *Recasting Egalitarianism: New Rules for Equity and Accountability in Markets, Communities and States*, by Samuel Bowles and Herbert Gintis (London: Verso, 1999); *Deepening Democracy: Innovations in Empowered Participatory Governance*, by Archon Fung and Erik Olin Wright (London: Verso, 2003); *Redesigning Distribution: Basic Income and Stakeholder Grants as Cornerstones of a More Egalitarian Capitalism*, by Bruce Ackerman, Anne Alstott and Philippe van Parijs (London: Verso, 2007); *Gender Equality: Transforming Family Divisions of Labor*, by Janet Gornick and Marcia Meyers (London: Verso, 2009). Вж. Erik Olin Wright (July 2009) *Envisioning Real Utopias*, p. ii: footnote 2.

ната трансформация и за ограниченията на традиционната марксистка теория на историята<sup>8</sup>. За тези хора, както отбелязва той, "преосмислянето на социализма от гледната точка на обществената власт и радикалната демокрация е свързано с отдавнашни за тях теми"<sup>9</sup>. От друга страна Райт има предвид и немарксистката аудитория, за която терминът "социализъм" е остарял и свързан с "централизирания стейтизъм" (centralized statism)<sup>10</sup>. При това, както напомня той, следва да се има предвид, че "марксизъм" и "социализъм" имат много различни значения – в Съединените щати думата "социализъм" е изцяло извън главния политически живот, докато в много европейски страни думата е обхватно понятие за означаването на прогресивна политика, фундаментално свързана с демократичните егалитарни ценности.<sup>11</sup>

### **Е. О. Райт прави няколко въвеждащи в концепцията изяснения:**

**Първо**, той смята, че в термина "социална демокрация" и в термина "социализъм" *"социално" се използва широко, по относително свободен и недобре дефиниран начин*, като се предполага, че става дума за политическа програма, насочена за постигането на благосъстояние за цялото общество, а не на определени елити. "Понякога, посочва той, особено в по-радикалните версии на социалистическия дискурс, се обръщат към "обществената собственост" като противовес на "частната собственост", но на практика [обществената собственост] генерално бива изкривена и сведена до държавна собственост, а използването на термина "социално" се изчерпва с извършването на относително малко аналитична работа при разра-

ботването на политическата програма."<sup>12</sup>

В този пункт всъщност са концентрирани главните усилия на Райт при разработването на неговата концепция за моделите на обществена практика по пътя на трансформирането и преодоляването на капитализма. "Онова, което ще обоснова [...], заявява той, е, че идеята на "социалното" в социализма може да бъде [конкретно] използвана за идентифицирането на клъстер от принципи и визии на изменение, които спомагат да се разграничи социализмът по-прецизно – както от капитализма, така и от онова, което може да бъде наречено чисто стейтистки отговор към капитализма. Това, на свой ред – смята той – ще наведе на начин на мислене относно принципите на трансформация, който може да организира и целенасочи оспорването на капитализма."<sup>13</sup>

Като има предвид стандартното противопоставяне на капитализъм и социализъм в ортодоксалната марксистка интерпретация (посредством анализа на "начин на производство", "икономическа структура" и т.н., при което собствеността върху главните средства за производство е в частни ръце и е налице експлоатация на труда и извличането на печалба от капиталистите чрез разменните отношения на пазара, и – обратно на това, "социализмът се разбира като обществена собственост (public ownership) в една форма или в друга, най-типично чрез инструменталния механизъм на държавната собственост")<sup>14</sup>, Райт формулира, че той разработва "алтернативен подход за специфицирането на понятието за социализъм, при който то е противопоставено на двете алтер-

<sup>8</sup> Вж. Erik Olin Wright (July 2009) *Envisioning Real Utopias*, pp. vi-vii.

<sup>9</sup> Вж. Erik Olin Wright (July 2009) *Envisioning Real Utopias*, p. vii.

<sup>10</sup> Вж. пак там, p. vii. Популярният термин (от френския език) е "етатизъм"; имайки предвид англоезичната доминация на понятието, тук е предпочетен терминът и произношението от английски език: "стейтизъм" (от "statism").

<sup>11</sup> Вж. Erik Olin Wright (July 2009) *Envisioning Real Utopias*, p. vii.

<sup>12</sup> Erik Olin Wright (July 2009) *Envisioning Real Utopias*, p. 72.

<sup>13</sup> Пак там.

<sup>14</sup> Пак там.

нативни форми на икономическа структура: капитализъм и стейтизъм"<sup>15</sup>.

Преди фиксирането в следващия пункт на ключовите понятия в подхода и "концептуалната типология на капитализъм, стейтизъм и социализъм като типове икономически структури"<sup>16</sup>, обаче, е целесъобразно предварително ясно да се отбележи отношението на Райт към аспектите на държавната форма на социализъм. Това уточнение той прави сам в отговор на критични оценки, отправени от Луис Пројект към неговата книга "Визиране на реални утопии" ("Envisioning Real Utopias")<sup>17</sup>. В отговор на критиката на Пројект към анализа на Райт на "стейтизма" и съдбата на стейтистките икономики Райт заявява: "Обратно на характеризирането на моя довод, аз смятам, че всеки жизнеспособен проект на трансформация ще има *силни стейтистски елементи*. Предложението за социализъм на придобиването на обществената власт [на общественото овластяване] (socialism of social empowerment) не е анархистко, антистейтистко предложение. В сърцевината му е *идеята за хибридни форми*. Проблемът, който изследвам, е степента, в която стейтистките форми на икономическа организация са или не са ефективно подчинени на обществената власт, произлизаща от гражданското общество (или, което е равнозначно, дали те са предмет на пълноценна демократична отговорност). Аз не смятам, че такъв изобщо е случаят в стейтистките, централизирани административни икономики. Това не значи, че такива икономически структури не са имали *никакви социалистически аспекти* – *те имаха*. Нито пък означава, че те не съдържаха *никакъв потенциал за*

*еволуиране в по-социалистическа насока* чрез процеса на общественото овластяване (social empowerment) посредством гражданското общество. Аз съм доста скептичен, че това наистина е в дневния ред на Куба, но мога да греша и рамката, която предлагам, по никакъв начин не изключва това. Всъщност, рамката е проектирана точно за това – да вземе предвид такъв маршрут по посока на общественото овластяване (social empowerment)"<sup>18</sup>.

Второ, в разработваната концепция на Райт, както отбелязва той, "Капитализмът, стейтизмът и социализмът могат да бъдат разглеждани като алтернативни начини на организиране на властовите отношения, чрез които се разпределят, контролират и използват икономическите ресурси."<sup>19</sup> В тази връзка, за да обясни какво означава това, той най-напред изяснява ключовите понятия "власт" и "собственост", както и държавата, икономиката и гражданското общество "като три широки области на общественото взаимодействие и власт"<sup>20</sup>. Оттук, Райт непосредствено развива "концептуална типология на капитализма, стейтизма и социализма като типове икономически структури, базирани на различни конфигурации на собственост и власт, свързани с тези три области"<sup>21</sup>; тази "типология на икономическите структури" според него позволява да се разработи "концептуална карта на емпиричното многообразие на макроструктурите на икономическите системи", даваща ни "концептуалния речник", необходим, за да конкретизираме "нашия социалистически компас от пътища към общественото овластяване (to social empowerment)"<sup>22</sup>.

<sup>15</sup> Вж. пак там; курсивът добавен.

<sup>16</sup> Вж. пак там, р. 72.

<sup>17</sup> Вж. Comment by Erik Olin Wright – March 7, 2007, on Louis Proyect: The Unrepentant Marxist – March 6, 2007, Erik Olin Wright's "Envisioning Real Utopias", filed under: Academia, economics, socialism – louisproyect, интернет изм.

<sup>18</sup> Там – отговор на Райт по т. 5; акцентите с курсив и подчертано са добавени.

<sup>19</sup> Erik Olin Wright (July 2009) Envisioning Real Utopias, р. 72; акцентът с курсив е добавен.

<sup>20</sup> Вж. Erik Olin Wright (July 2009), р. 73.

<sup>21</sup> Erik Olin Wright (July 2009) Envisioning Real Utopias, р. 73; курсивът е добавен.

<sup>22</sup> Пак там, р. 73.

## Дискусия

а) *По отношение на властта*. Райт операционализира дефиниция на власт, която има и *инструментално*, и *структурно* измерение. Инструментално – тъй като фокусира върху способността, "капацитета", който актьорите използват, за да осъществят неща в обществото. Структурно – тъй като ефективността на тази способност, на този капацитет, "зависи от социалните структурни условия, при които действат хората"<sup>23</sup>. Така например, пояснява той, "Притежаването на фабрика е източник на власт само ако в същото време има работна сила, отделена от средствата за съществуване, принудена да разчита на пазара на труда за изкарване на прехраната си, и ако има система от държавни институции, налагащи спазването на договорите и защитаващи правата на собственост"<sup>24</sup>. Т.е.: "Простата собственост върху този икономически ресурс става източник на реална власт само при определени обществени условия."<sup>25</sup> С помощта на тази дефиниция според Райт "един от начините, по които могат да бъдат диференцирани формите на властта, е от гледната точка на обществената основа, [обуславяща] способността [капацитета] за генерирането на ефекти в обществото". И в този аспект той дефинира три "важни форми на власт: **икономическа власт** (economic power), базирана върху контрола над икономическите ресурси; **държавна власт** (state power), базирана върху контрола над създаването на правилата и капацитета за налагането на правилата на дадената територия; и онова, [което Райт нарича] **обществена власт** (social power), базирана върху способността [капацитета] да се мобилизират хората за различни доброволни колективни действия."<sup>26</sup> Или, ка-

квато обществена редукция образно прилага Райт, за да накараш хората да извършат нещо в обществото, можеш: а) да ги подкупиш – икономическа власт; б) да ги принудиш – държавна власт; и в) да ги убедиш – обществена власт"<sup>27</sup>. Последната, сочи той, е свързана с "онова, което може да бъде наречено идеологическа или културна власт".<sup>28</sup>

б) *По отношение на собствеността*. Райт тръгва от "мултидименсионална" идея за "собственост", като изтъква, че тя включва "набор от различни видове, влезли в законна сила права (т.е. ефективни власти) върху нещата"<sup>29</sup>. Той има предвид наличието на многообразие в проявлението на собствеността по линията на три дименсии:

1) по линията на *агентите на собствеността* – "кой държи правата на собственост";

2) по линията на *обектите на собствеността* – "какво може да бъде притежавано и какво не може да бъде притежавано"; и

3) по линията на *правата на собственост* – "какви права произтичат от собствеността".<sup>30</sup>

Идеята, която Райт разработва, е, че собствеността е "особено сложен [проблем], тъй като различни видове права собственост могат да бъдат разпределени между различни видове агенти по различни начини за различните обекти на собственост"<sup>31</sup>. В тази насока той дава пример с разпространената идея за частната собственост върху средствата за производство при капитализма, като изтъква, че на практика "фактическите отношения на собственост върху средствата за производство във всички капиталистически икономики [pp. 74-75] са по-сложни, тъй като ефективната власт върху много аспекти на използването на машините, сградите, земя-

<sup>23</sup> Пак там.

<sup>24</sup> Пак там.

<sup>25</sup> Пак там.

<sup>26</sup> Erik Olin Wright (July 2009) *Envisioning Real Utopias*, p. 74; акцентът с бولد е добавен.

<sup>27</sup> Erik Olin Wright (July 2009) *Envisioning Real Utopias*, p. 74.

<sup>28</sup> Вж. пак там, p. 74: footnote 3.

<sup>29</sup> Пак там, p. 74.

<sup>30</sup> Вж. пак там.

<sup>31</sup> Пак там.

та, суровите материали, и т.н., е преминала от ръцете на частните собственици в ръцете на държавата. Собствениците на фирми например – продължава той – са ограничени относно използването на техните средства за производство, поради здравни изисквания и изисквания за безопасност на труда. Те не могат да сключват договор с работника, игнорирайки тези изисквания, и по този начин – в този специфичен аспект, те не са пълни собственици на машината; някои от правата на собственост са поети от държавата. Капиталистите дори нямат пълни права на собственост върху потока на нетния доход (печалбите), генериран от използването на техните средства за производство, тъй като държавата налага различни форми на данък печалба върху този доход. Фактически, печалбите, генерирани от използването на средствата за производство, са разделени между един обществен обект – държавата, и частните собственици.<sup>32</sup> Именно поради това, добавя той, либертарианците казват, че "данъчното облагане е кражба".<sup>33</sup>

Райт има предвид разглеждането на сложната природа на собствеността с оглед разкриването на функционирането на различните икономически системи. Той се концентрира върху прилагането на термина "собственост" в неговия тесен смисъл на "право на трансфер на собственост и правата върху излишъка", като използва термините "власт" и "контрол" "за описването на ефективната способност [ефективния капацитет] за командването на използването на средствата за производство"<sup>34</sup>. С помощта на прилагането на тези понятия Райт прави разграничение между "капитализъм, стейтизъм и социализъм както от гледната точка на вида власт, проявена върху икономическата активност (икономическа власт, държавна власт и обществена власт), така

и от гледната точка на характера на собствеността върху средствата за производство (частна собственост, държавна собственост и обществена собственост)"<sup>35</sup>, като насочва вниманието си към "обществената собственост", която не се разбира непременно и само в рамките на националната икономика, а представлява изобщо някаква форма на колективна собственост, с общи колективни права върху прилагането на средствата за производство и разпределението на обществения излишък<sup>36</sup>.

Райт основно се ръководи от идеята, че "линиите на разграничение между тези три форми на собственост не винаги са ясни"<sup>37</sup>. "Ако държавата е контролирана по дълбоко демократичен начин – пише той, държавната собственост може да стане в голяма степен като специфична форма на обществена собственост. В едно демократично общество, риторично пита Райт, държавата ли притежава националните паркове или "народът" притежава парковете? Ако индивидуалните членове на един производствен кооператив притежават индивидуални дялове в кооператива, които те могат да продават и които им дават индивидуално диференцирано право върху нетния доход и икономическата дейност, тогава обществената собственост на кооператива може да започне да изглежда много повече като форма на частна собственост. Ако в иначе капиталистическа икономика държавата наложи ограничения върху трансфера на права на собственост (например, експортен контрол върху потоците капитал) и регулира разпределението на излишъка за различните видове инвестиции, тогава частната собственост може да започне да изглежда повече като държавна собственост."<sup>38</sup>

В) По отношение на икономическите структури "капитализъм", "стейтизъм" и

<sup>32</sup> Erik Olin Wright (July 2009) *Envisioning Real Utopias*, pp. 74-75.

<sup>33</sup> Вж. *nak* там, p. 75: footnote 4.

<sup>34</sup> Вж. Erik Olin Wright (July 2009) *Envisioning Real Utopias*, p. 76.

<sup>35</sup> *Пак* там.

<sup>36</sup> Вж. *nak* там.

<sup>37</sup> Вж. Erik Olin Wright (July 2009) *Envisioning Real Utopias*, p. 77.

<sup>38</sup> Erik Olin Wright (July 2009) *Envisioning Real Utopias*, p. 77.

## Дискусия

"социализъм"<sup>39</sup> и "хибридите". Райт прилага направените от него методологични изяснения, за да диференцира капитализъм, стейтизъм и социализъм от гледната точка на собствеността върху средствата за производство и властта, определяща икономическата дейност. В неговите работни дефиниции:

- **"Капитализъм"** е икономическа структура, в рамките на която средствата за производство са частно притежание, като разпределението и използването на ресурсите за различните обществени цели се осъществява посредством упражняването на икономическа власт. Инвестициите и контролът на производството са резултат на упражняването на икономическата власт от собствениците на капитала.
- **"Стейтизъм"** е икономическа структура, в рамките на която средствата за производство са обществено притежание, като разпределението и използването на ресурсите за различните обществени цели се осъществява чрез упражняването на държавна власт. Държавните служители контролират инвестиционния процес и производството посредством някакъв вид държавно-административен механизъм.
- **"Социализъм"** е икономическа структура, в рамките на която средствата за производство са обществено притежание, като разпределението и използването на ресурсите за различните обществени цели се осъществява чрез упражняването на онова, което може да бъде наречено "обществена власт".<sup>40</sup>

Той дефинира понятието "демокрация" като "специфичен начин на свързване на **обществената власт и държавната власт**"<sup>41</sup>, а понятието "социализъм" – със свързването

на **обществената власт и икономическата власт**. "Ако **"демокрация"** е етикет за **субординацията на държавната власт по отношение на обществената власт** – пише той – **"социализъм"** е терминът за **субординацията на икономическата власт по отношение на обществената власт**.<sup>42</sup> Според Райт, в разработваното от него "концептуално поле", при капитализма съществуват и трите типа икономически структури, като "икономически базираната власт играе доминираща роля при определянето на използването на икономическите ресурси"; "държавната власт и обществената власт съществуват, но те не играят централна роля в непосредственото разпределение, контрол и използване на икономическите ресурси"<sup>43</sup>. "При "стейтизма" и "социализма" – отбелязва той, форма на власт, различна от самата икономика, играе доминираща роля в разпределението на икономическите ресурси за алтернативни цели."<sup>44</sup>

По такъв начин в концепцията на Райт **"Тази идея за социализъм, дълбоко основана на обществената власт, не е конвенционалният начин на разбирането на социализма"**. Тя се различава от стандартните дефиниции по два принципни начина. **Първо**, повечето дефиниции идентифицират социализма с онова, което [Райт нарича] стейтизъм. [...] За разлика от тези традиционни формулировки, предложеното тук понятие за социализъм се основава на разграничението между държавна власт и обществена власт, държавна собственост и обществена собственост. **Второ**, предложената концептуализация не казва нищо открито относно пазарите. Особено в марксистката традиция, социализмът обикновено е разглеждан като непазарна форма на икономическа организация: социализмът е рационално планирана икономика, противоположна на анархистичния характер на капиталистическата

<sup>39</sup> Вж. Erik Olin Wright (July 2009) *Envisioning Real Utopias*, p. 79.

<sup>40</sup> Там, p. 79. Точкуването в цитата е добавено; направено е с цел структуриране и визуализация. Вж. още p. 80.

<sup>41</sup> Erik Olin Wright (July 2009) *Envisioning Real Utopias*, p. 79, акцентът с курсив и болд е добавен.

<sup>42</sup> Erik Olin Wright (July 2009) *Envisioning Real Utopias*, p. 80, акцентът с курсив и болд е добавен.

<sup>43</sup> Там, p. 80.

<sup>44</sup> Там.

пазарна икономика. Макар от време-на време да има защитници на онова, което понякога е наричано "пазарен социализъм", генерално социализмът се идентифицира с планирането (обикновено разбрано като централизирано държавно планиране), а не с пазарите. Дефиницията на социализъм, предложена тук от гледната точка на обществената собственост и обществената власт (social ownership and social power), не изключва възможността, че пазарите биха могли да играят роля в координирането на дейностите на общественото притежаване и контролирането на предприятията.<sup>45</sup>

В светлината на тези три основни форми Райт поставя като централен въпрос този за "хбридите"<sup>46</sup>, като заявява, че нито една реално функционираща икономика не е нито чисто капиталистическа, нито чисто стейтистка или чисто социалистическа, "тъй като никога разпределението, контролът и използването на икономическите ресурси не се определя само от една форма на власт"<sup>47</sup>. "Такива чисти случаи има само във фантазиите (или кошмарите) на теоретиките – пише той. *Тоталитаризмът* е форма на въображаем хиперстейтизъм, при който държавната власт изцяло и напълно определя всички аспекти както на производството, така и на разпределението. В чисто *либертарния капитализъм* държавата атрофира просто до "държава – ношен пазар", служеща само за целта на налагането на правата на собственост, като търговската дейност прониква във всички кътчета на гражданското общество, остоковавайки всичко.

Упражняването на икономическа власт почти напълно обяснява разпределението и използването на ресурсите. Гражданите са атомизирани потребители, които правят индивидуални избори на пазара, но не упражняват никаква колективна власт върху икономиката посредством асоциацията

на гражданското общество. *Комунизмът*, както класически е разбран в марксизма, е форма на общество, в което държавата е изчезнала, а икономиката е погълната в гражданското общество като свободна, кооперативна дейност на асоциираните индивиди.<sup>48</sup> Райт отхвърля "всичко или нищо" дефиницията; капитализъм, стейтизъм и социализъм според него се явяват *степенни характеристики*: "Колкото повече са решенията, вземани от актьорите, упражняващи *икономическа власт*, които [решения] определят разпределението и използването на ресурсите, толкова повече икономическата структура е *капиталистическа*. Колкото повече е властта, упражнявана от *държавата*, която [власт] определя разпределението и използването на ресурсите, толкова повече обществото е *стейтистско*. Колкото повече е властта, произтичаща от *гражданското общество*, която определя такива разпределения и използвания, толкова повече обществото е *социалистическо*."<sup>49</sup> И именно разбирането на посочените основни понятия (капитализъм, стейтизъм и социализъм) като *вариращи* по степен отвежда до "възможността за сложни смесени случаи – хбриди, при които в определени отношения икономиката е капиталистическа, а в други – стейтистка или социалистическа [...]. Всички съществуващи капиталистически общества – пише той – съдържат значителни елементи на стейтизъм, тъй като навсякъде държавите разпределят част от обществените излишък за различни видове инвестиции, особено в инфраструктура, отбрана и образование. Освен това, в капиталистическите общества държавата отнема известна власт от държателите на права на частна собственост, например, когато капиталистическите държави налагат правила на капиталистическите фирми, регулиращи етикетите, качеството на продуктите или замърсяването. Държавната

<sup>45</sup> Erik Olin Wright (July 2009) *Envisioning Real Utopias*, p. 80.

<sup>46</sup> Вж. Erik Olin Wright (July 2009) *Envisioning Real Utopias*, pp. 81-84.

<sup>47</sup> Вж. пак там, p. 81.

<sup>48</sup> Пак там, p. 81; курсив в оригинала.

<sup>49</sup> Пак там, p. 82; курсивът добавен.

## Дискусия

власт, а не икономическата власт, контролира тези специфични аспекти на производството, като по такъв начин икономиката е стейтистка. Капиталистическите общества също така винаги съдържат поне някои социалистически елементи, най-малкото посредством начините, по които колективните актьори в гражданското общество влияят върху разпределението на икономическите ресурси непряко, чрез техните усилия да повлияят държавните и капиталистически корпорации<sup>50</sup>.

Може ли да има "капиталистическо-социалистически" хибрид в смисъла, в който Райт поставя въпроса. Известно е, че традиционните марксисти приемат възможността и дори необходимостта на различни хибридни форми, но подчертават, че, за да бъде стабилен преходът, е необходимо да доминира определен начин на производство, т.е., тъй като служат на противоположни класови интереси, капитализмът и социализмът не могат да се комбинират в подобен хибрид; тяхната несъвместимост ще наруши и няма да позволи стабилност на икономическата форма. Този въпрос остава открит у Райт, с предположението, че са възможни изненади в по-нататъшното развитие.

Основният акцент в неговата разработка на трансформацията на капитализма е върху пътищата на т.нар. от него *обществено овластяване* (social empowerment). "... колкото по-висока е степенята и колкото повече са формите на социално [pp. 84-85] овластяване по отношение на собствеността, използването и контрола на икономическите ресурси и дейности, пише той, толкова повече можем да опишем икономиката като социалистическа"<sup>51</sup>. Това отвежда до **институционалните проекти**, които следват от направените концептуални формулировки. **В тази насока Райт развива седем модела на социално овластяване (social empowerment)**, представляващи конфигурации на обществена власт, държавна власт

и икономическа власт, в които се визират институционалните форми, способстващи за придвижването в посока на увеличаване на компонента обществена власт. **Според него седемте пътища са: "стейтистки социализъм; социално-демократично стейтистко регулиране; асоциативна демокрация (associational democracy); социален капитализъм; социална икономика; кооперативен пазарен социализъм; и споделен социализъм (participatory socialism)"**<sup>52</sup>.

**1) Стейтистки социализъм.** Накратко вече отбелязахме позицията на Е. О. Райт по отношение на досега съществувалия или съществуващ стейтистки социализъм (в отговор на критиката към него, отправена от Луис Проект): той не отрича позитивните аспекти или възможности на този традиционен тип социалистическо общество. Впрочем, едва ли, без да се направят ред уговорки в подобен анализ, може задоволително да се представи накратко релацията между "традиционен стейтистки социализъм" и "стейтизъм", по отношение на който, в разбирането на Райт, "социализмът" е нещо типологично различно. "В традиционната социалистическа теория – пише Райт, основният маршрут, по който народната власт – властта, произтичаща от асоциативната дейност (associational activity) на гражданското общество – се транслира в контрол над икономиката, е чрез държавата. Именно поради тази причина въпросните визии могат с основание да се опишат като модели на стейтистки социализъм.

Базисната идея тук е следната: Политическите партии са асоциации, формирани в гражданското общество с цел повлияване и потенциално контролиране на държавната власт. Хората влизат в тях [в политическите партии], преследвайки определени цели, а тяхната [на политическите партии] власт в значителна степен зависи от тяхната способност да мобилизират такова участие за различни видове колективно

<sup>50</sup> Erik Olin Wright (July 2009) *Envisioning Real Utopias*, p. 82.

<sup>51</sup> Там там, pp. 84-85.

<sup>52</sup> Там там, p. 86.

действие. Така, ако социалистическата партия е дълбоко свързана с работническата класа чрез нейната [на партията] принадлежност към социалните мрежи и общности на работническата класа и ако тя е демократично отговорна чрез открит политически процес, чрез който тя политически представя работническата класа (или някаква по-широка коалиция), тогава – **ако социалистическата партия контролира държавата и държавата контролира икономиката**, може да се твърди, на принципа на преходността на контрола, че **овластеното гражданско общество** (*empowered civil society*) **контролира икономическата система на производството и разпределението**. [...]

В споменатата по-горе визия **икономическата власт като такава е маргинализирана**: хората имат власт да организират производството не на основата и по силата на пряката икономическа собственост и контрол над активите, а на основата и по силата на тяхната колективна политическа организация в гражданското общество и тяхното упражняване на държавната власт.<sup>53</sup> Както се отбелязва от Райт, това е същността на марксистките и ленинските идеи за революционен социализъм. Той посочва ограниченията на историческите обстоятелства, довели до разрушаването по времето на Гражданската война и на първите години след революцията на потенциала, какъвто и да е бил той, комунистическата партия в Русия да бъде *зависима от автономното гражданско общество*, отбелязвайки, по-нататък, че по времето на социалистическото строителство в Съветския съюз комунистическата партия се превръща в *"механизъм на държавно господство, в средство за проникване в гражданското общество и контролирането на икономическите организации"*<sup>54</sup>. Така, според неговото обобщение, Съветският съюз се превръща

в "архитип на *авторитарния стейтизъм* под идеологическото знаме на социализма, но не на социализъм, базисно произтичащ от демократичното общественото овластяване (*democratic social empowerment*)".<sup>55</sup>

Сочейки критиката срещу държавното централно планиране като жизнена структура за постигането на социалистическите цели, Райт обаче отбелязва, че, въпреки това, "стейтисткия социализъм остава важен компонент на всеки един вероятен процес на социално овластяване (*social empowerment*)"<sup>56</sup>. "Държавата ще остане централна за снабдяването с широк кръг от публични блага, от здравеопазване до образование и обществен транспорт. Централният въпрос за социалистите, в такъв случай, е *степената, в която тези аспекти на държавно снабдяване с публични блага, може ефективно да бъде под контрола на демократично овластеното гражданско общество*".<sup>57</sup> Райт е критичен към практиката в съвременните капиталистически икономики в това отношение, сочейки, че предоставянето на такива блага често е насочено към задоволяването на "нуждите на капиталовото натрупване, а не на обществените нужди"<sup>58</sup>. Поради това, според него, *загълбочаването на качеството на демокрацията* в съвременното развито капиталистическо общество е с централно значение за превръщането на прякото държавно снабдяване с блага и услуги в истински път към общественото овластяване.

2) **Социално-демократично стейтистко икономическо регулиране**. Това е вторият път за потенциално общественото овластяване, при който се фокусира върху "начините, по които държавата ограничава и регулира икономическата власт [...]. Дори в периода на икономическа дерегулация и триумф на идеологиите на свободния пазар в края на XX в., изтъква Райт, държавата остана дълбоко ангажирана с регулирането на производството

<sup>53</sup> Erik Olin Wright (July 2009) *Envisioning Real Utopias*, p. 86; акцентът с италик болд добавен.

<sup>54</sup> Там, p. 87; курсивът е добавен.

<sup>55</sup> Пак там, p. 87; курсив на Е. О. Райт.

<sup>56</sup> Пак там.

<sup>57</sup> Пак там; курсивът е добавен.

<sup>58</sup> Вж. пак там [Erik Olin Wright (July 2009) *Envisioning Real Utopias*, p. 87].

## Дискусия

и разпределението по начини, *накърняващи капиталистическата икономическа власт*. Това включва широка гама интервенции: контрол върху замърсяването, правила за безопасност и грижа за здравето на работника на работното място, стандарти за безопасност на продуктите, препоръки за професионална квалификация и умения на пазара на труда, минимална заплата и други регулации на пазара на труда. Всяко сериозно предложение за борба с глобалното затопляне – добавя той – интензифицира такова стейтистко регулиране по отношение на използването на *икономическата власт*. Всичко това предполага държавна власт, ограничаваща известна власт на собствениците на капитал и следователно засягаща икономическата дейност. В степенята, в която тези форми на положителна държавна интервенция сами са зависими от *обществената власт* посредством демократичния политически процес, тя се превръща в път за *обществено овластяване* (social empowerment)<sup>59</sup>.

Но, както отбелязва Райт: "*Стейтисткото регулиране на капиталистическата икономическа власт ... не означава непременно значимо обществено овластяване*. Отново проблемът тук са степенята и дълбочината, в които регулаторната дейност на държавата е истински израз на демократичното овластяване на гражданското общество. В сегашните капиталистически общества, значителна част от икономическото регулиране фактически е повече в отговор на нуждите и властта на капитала, а не на нуждите и властта, генерирани в рамките на гражданското общество. Резултатът е – обобщава той – властова конфигурация [pp. 87-88] [в която] държавната власт регулира капитала, но по начини, които систематично отговарят на властта на самия капитал [...]. Въпросът следователно е, до каква степен е възможно да се демократизира държавния регулаторен процес в рамките на капиталистическото общество, по начини, които

погкопават властта на капитала и усилват *обществената власт*. Един от начините да се постигне такава цел е чрез онова, което понякога се нарича "*асоциативна демокрация*" (associational democracy).<sup>60</sup> Това е следващият, трети път, който Райт маркира.

3) **Асоциативна демокрация** (associational democracy): **координирани съвместни ефекти върху икономиката от страна на обществена власт, държавна власт и икономическа власт**. Условието за ефективност на такава форма като път на обществено овластяване (social empowerment) е "степенята, в която участващите асоциации са вътрешно демократични и представителни за интересите на гражданското общество, а процесът на вземане на решение, в който участват, е открит и "съвещателен", а не силно манипулиран от елитите и държавата..."<sup>61</sup>. "Асоциативната демокрация – пише Райт – обхваща широка гама от институционални механизми, чрез които колективните асоциации в гражданското общество пряко участват в различните видове държавно управление, типично заедно с държавни агенции и бизнес асоциации [...].

Най-известни са може би трипартитните неокорпоративистки мерки/споразумения в някои социалдемократични общества, в които организираният труд, асоциациите на работодателите и държавата се срещат за договаряне по различни видове въпроси на икономическото регулиране, особено тези, отнасящи се до пазара на труда и отношенията на заетост. Асоциативната демокрация може да бъде разпространявана много гъвкаво, например съвети [по водно регулиране], в които са обединени заедно граждански асоциации, екологични групи, строителни предприемачи и държавни агенции за регулиране на екосистемите; или съвети по здравеопазване, включващи медицински асоциации, общностни организации и официални представители на общественото здравеопазване, за планирането на раз-

<sup>59</sup> Пак там; курсивът добавен.

<sup>60</sup> Erik Olin Wright (July 2009) *Envisioning Real Utopias*, pp. 88-89; курсивът добавен.

<sup>61</sup> Там, p. 88.

личните аспекти на здравеопазването.<sup>62</sup>

4) **Социален капитализъм.**<sup>63</sup> Вече многократно се изтъкна, че под *икономическа власт* се има предвид власт, произтичаща от "прекия контрол над разпределението, организацията и използването на различните видове капитал"<sup>64</sup>. По повод на т.нар. "социален капитализъм" въпросът, който се поставя, се отнася до прякото въздействие върху начина на използването на икономическата власт от страна на "вторични организации на гражданското общество", които могат да направят това чрез "множество от механизми"<sup>65</sup>. Като такива се сочат инвестиционна и др. дейност на пенсионни фондове, които са под контрола на профсъюзите. В Канада например днешното профсъюзно движение е създадо фондове за рисков капитал, контролирани от труда, за кредитирането на създаването на фирми с дейност, отговаряща на определени социални критерии.

Като исторически една от най-важните форми на социален капитализъм обаче се сочи практиката, при която "асоциациите на работниците по различни начини *мобилизират мощ, за да ограничат упражняването на икономическата власт*. Това става във формата на трудовите профсъюзи, участващи в колективните преговори по заплащането на труда и условията на труд: такова участие в преговори конституира форма на *обществена власт*, която, макар и в малък брой случаи, засяга действието на *икономическата власт*."<sup>66</sup> Сочат се и други характерни примери – например съвместното определяне на правилата в Германия с участието на представителите на работниците; социални движения, изразяващи интереси на потребителите, които оказват натиск върху корпорациите, и т.н. Такъв род движения са форми на овластяване на гражданското общество, насочени срещу икономическата

власт. Конкретен израз са стандартите срещу ниското заплащане и нехигиеничните условия на труд, бойкотите срещу корпорациите, продаващи продукти, неотговарящи на социални стандарти, движения като това за честна търговия и еквивалентна размяна с грижа към заобикалящата среда и др.п. Като цяло, тази активност се визира от Райт като "форма на социален капитализъм, който се стреми към изграждането на алтернативни глобални икономически мрежи, свободни от *икономическата власт* на многонационалните корпорации"<sup>67</sup>.

5) **Социална икономика.**<sup>68</sup> Райт определя "социалната икономика" като път за общественото овластяване, при който "доброволните асоциации в гражданското общество пряко организират различните аспекти на икономическата дейност, а не просто формират [pp. 89-90] разгръщането на икономическата власт [...]". "Социалната икономика" – дефинира той, конституира алтернативен начин на пряко организиране на икономическата дейност, който е различен от капиталистическото пазарно производство, държавно организираното производство и домашното производство. Негов отличителен знак е производство, организирано от колективите непосредствено за задоволяване на човешките потребности, което *не е подчинено на дисциплината на печалбената максимизация или държавно-технократичната рационалност*.<sup>69</sup> Като пример на "почти чисто производство на социална икономика" Райт сочи доброволната организация, финансиране и разпространение на продукта на Wikipedia.

Имайки предвид и други възможни форми на социална икономика, той смята, че "потенциалният обхват на социалната икономика може да бъде разширен, ако държавата, чрез възможностите на данъчно-

<sup>62</sup> Пак там.

<sup>63</sup> Пак там.

<sup>64</sup> Пак там [Erik Olin Wright (July 2009) *Envisioning Real Utopias*, p. 88].

<sup>65</sup> Вж. пак там.

<sup>66</sup> Erik Olin Wright (July 2009) *Envisioning Real Utopias*, p. 89.

<sup>67</sup> Вж. пак там; курсивът е добавен.

<sup>68</sup> Вж. пак там.

<sup>69</sup> Вж. Erik Olin Wright (July 2009) *Envisioning Real Utopias*, pp. 89-90; курсивът е добавен.

мо облагане, осигури финансиране за широк кръг социално организирано непазарно производство. Един от начините за правенето на това – посочва Райт – е чрез институцията на безусловния основен доход. Чрез частичното откъсване на дохода от възнаграждението за заетост, ако съществуваше безусловен основен доход, различните видове доброволни организации биха могли да създадат нови форми на пълноценна и продуктивна работа в социалната икономика. [Целеви] форми на правителствено финансиране също биха могли да гарантират социалната икономика. [Това вече се прави на много места по света.] В Квебек е налице широка система за грижа за възрастни хора по домовете (eldercare home services), организирана посредством производствени кооперации, [а така също] кооперации за грижи за деца (childcare coops), организирани посредством родителски снабдителни кооперации (parent-provider coops) и частично субсидирани ... чрез данъци.<sup>70</sup>

### 6) Кооперативен пазарен социализъм.<sup>71</sup>

Вън от историята и дискусиите относно кооперативния пазарен социализъм, тук се съсредоточава внимание само върху релацията между тази форма на обществено овластяване и икономическата власт. Както сочи Райт, една напълно притежавана от работниците кооперативна фирма в капиталистическата икономика "е форма на социален капитализъм: егалитарният принцип "едно лице – един глас" за всички членове на бизнес единицата означава, че властовите отношения в рамките на фирмата са основани на доброволната кооперация и убеждението, а не на относителната икономическа власт на различните хора. Заедно те контролират чрез демократични средства икономическата власт, представена от капитала на фирмата."<sup>72</sup> Повечето от работническите кооперативи в света

гнес действат в капиталистическа среда, както и обикновените капиталистически фирми, което предполага редица финансови и други ограничения и затруднения, както и уязвимост от пазарните шокове и кризове.

А може ли пазарите да бъдат доминирани от работническите кооперативи, така че да се говори за кооперативна пазарна икономика? Както е известно, този въпрос отдавна е дискутиран в традиционната марксистка литература и отговорът е отрицателен. Покоро абстрактната идея, която излага тук Райт, е, че при повсеместното разпространение на този род кооперативи социалният характер на собствеността в рамките на кооперативите ще се разпрости в посока на формирането на акционерен модел на цялата икономика. "Фактически – визира той такъв сценарий, ролята на обществената власт в непосредствено организираната икономическа дейност чрез тази разгърната кооперативна среда нараства в рамките на индивидуалните кооперативни предприятия, като [начин за увеличаване на обществената власт] по пътя на социалния капитализъм."<sup>73</sup>

7) *Споделен социализъм (Participatory socialism): стейтистски социализъм с овластено участие.*<sup>74</sup> Този път на обществено овластяване, според Райт, "комбинира социалната икономика и стейтисткия социализъм: държавата и гражданското общество заедно организират и контролират различните видове производство на блага и услуги. В *споделения социализъм (participatory socialism)* ролята на държавата е по-широко застъпена, отколкото в чисто социалната икономика. Държавата не само предоставя финансиране и определя параметрите; тя също така, по различни начини, непосредствено участва в организацията и производството на икономическа дейност. От друга страна, пояснява Райт, споделеният социализъм също така е различен от стейтисткия социализъм, за-

<sup>70</sup> Там, p. 90.

<sup>71</sup> Вж. Erik Olin Wright (July 2009) *Envisioning Real Utopias*, p. 91.

<sup>72</sup> Вж. пак там [Erik Olin Wright (July 2009) *Envisioning Real Utopias*, p. 91].

<sup>73</sup> Пак там.

<sup>74</sup> Вж. Erik Olin Wright (July 2009) *Envisioning Real Utopias*, pp. 91-92.

щото тук обществената власт играе роля не просто посредством обикновените канали на демократичния контрол и гържавната политика, а непосредствено вътре в самата производствена дейност.<sup>75</sup> Като конкретни примери в тази насока Райт посочва форма на организация на образователна практика в Испания и в САЩ. "В Барселона, Испания – отбелязва той, някои обществени основни училища (elementary schools) са се превърнали в нещо, което се нарича "Обучаващи общности" ("Learning Communities"), в които управлението на училището е по същество отместено към родителите, учителите и членовете на общността, като функцията на училището се отмества от тясното обучение на децата към [pp. 91-92] предоставянето на по-широк кръг обучителни дейности за общността като цяло [...]. В Съединените щати има дълга традиция на участие на гражданските асоциации и на родителско-учителските асоциации в училищата, макар че, според Райт, това далеч не оказва решителна роля в управлението на училищата."<sup>76</sup>

\* \* \*

Самият Е. О. Райт не изглежда много убеден в ефективната трансформация на капитализма по всеки от тези индивидуални пътища, но се надява, че – като цяло, взети заедно, тези алтернативи биха създали известен потенциал за изменение в тази насока. "Капитализмът все още може да остане компонент в хибридната конфигурация на властовите отношения, управляващи икономическата дейност, пише Райт, но това би бил зависим капитализъм (subordinated capitalism), силно ограничен [...] от заглъбочаващата се демократизация както на гържавата, така и на икономиката. Това не означава автоматичното постигане на радикалните демократични егалитарни идеали за обществена и политическа справедливост, но

ако по някакъв начин успешно се придвижим по тези пътища към такава хибридна форма на обществена организация, смята Райт, ние бихме били в много по-добра позиция да се борим за осъществяването на радикална демократична егалитарна визия на обществена и политическа справедливост."<sup>77</sup>

Актуализирането на този потенциал според Райт зависи от "три вида условия".

*Първо*, това зависи от "степенята, в която самото гражданско общество е жизнеспособна област на колективна асоциация и действие с достатъчна кохерентност за ефективно формиране на гържавната власт и на икономическата власт. Идеята, че обществената власт произлиза от гражданското общество, предполага, че има властови потенциал в гражданското общество, който да бъде транслиран в другите области на действие."<sup>78</sup>

*Второ*, "ефективното обществено овластяване зависи от присъствието на институционални механизми, които съдействат за мобилизацията и разгръщането на обществената власт по линията на тези маршрути"<sup>79</sup>. Както изтъква Райт, "не е вероятно, без институционална консолидация обществената мобилизация да има продължителни ефекти върху цялостните конфигурации на властта"<sup>80</sup>.

*И трето*, това зависи от "способността [капацитета] да се противодейства на разгръщането на властта, противопоставяща се на общественото овластяване (social empowerment). Най-вече, в контекста на капиталистическото общество, а това означава – заключава Райт – да се противодейства на властта на капитала, както и на всички онези аспекти на гържавна власт, които са насочени срещу инициативите и действията на гражданското общество."<sup>81</sup>

<sup>75</sup> Там, р. 91.

<sup>76</sup> Erik Olin Wright (July 2009) *Envisioning Real Utopias*, pp. 91-92.

<sup>77</sup> Вж. там, р. 92.

<sup>78</sup> Там, р. 92.

<sup>79</sup> Пак там.

<sup>80</sup> Пак там.

<sup>81</sup> Пак там.